

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Om at “følge markedet” og “købe sig ind i fællesskabet”

Politiske og moralske økonomier i danske andelsboligforeninger

Bruun, Maja Hojer

Published in:
Tidsskriftet Antropologi

Publication date:
2016

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Bruun, M. H. (2016). Om at “følge markedet” og “købe sig ind i fællesskabet”: Politiske og moralske økonomier i danske andelsboligforeninger . *Tidsskriftet Antropologi*, 73, 5-27.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

OM AT „FØLGE MARKEDET“ OG „KØBE SIG IND I FÆLLESSKABET“

Politiske og moralske økonomier i danske andelsboligforeninger

MAJA HOJER BRUUN

Det første, jeg som studerende lærte i økonomisk antropologi, var, at økonomi er meget mere end penge. Menneskers økonomiske liv omfatter både produktion, reproduktion og forbrug samt al den viden og de ting, som indgår i disse forskellige aktiviteter eller udvekslinger. Antropologer har skelnet mellem to forståelser af økonomi, siden Karl Polanyi i sit hovedværk *The Great Transformation* (1944) indførte sondringen mellem formalisme og substantivisme: Ifølge den formalistiske tilgang er økonomi et spørgsmål om rationelle handlinger og beslutningsprocesser, maksimering og optimering af knappe ressourcer, også kaldet økonomisering. Ifølge den substantivistiske tilgang derimod handler økonomi ikke kun om rationalitet, men om *alle* de måder, hvorpå menneskers materielle behov opfyldes i et samfund. Med en substantivistisk forståelse omfatter økonomi også madlavning og børnepasning, slægtskab og gavegivning, lønarbejde og hjemmearbejde og følger ikke én bestemt form for økonomisering eller logik. Økonomi i den substantivistiske forståelse er altid indlejret i sociale relationer, og opdelingen af det sociale liv i adskilte kategorier som politik, økonomi, religion og moral må forstås som et produkt af en bestemt moderne forståelse af økonomi, den neoklassiske, og indstiftelsen af en markedsøkonomisk orden i det 18. og 19. århundrede (Polanyi 1944, 1968).

Hvis økonomi er indlejret i sociale relationer, hvordan kan vi da forstå de neoliberale reformer og den stigende markedsstyring, som i de seneste årtier har præget det danske velfærdssamfund? Eller spurgt på en anden måde: Hvordan hænger forandringer i samfundets politiske økonomi sammen med folks økonomiske praksisser i hverdagslivet? I denne artikel anvender jeg E.P. Thompsons (1971) substantivistiske begreb „moralisk økonomi“ i en antropologisk analyse af, hvordan markedsliggørelsen af andelsboliger og liberaliseringen af boliglånemarkedet har påvirket folk, der bor i andelsboligforeninger. Som del af det analytiske arbejde foreslår jeg en videreudvikling af begrebet, hvor „moralske

økonomier“ anvendes i flertal, og hvor jeg gennem flere, samtidigt eksisterende moralske økonomier beskriver langsomme ændringer i folks økonomiske praksisser som forskydninger mellem forskellige moralske økonomier.

Artiklen er baseret på et feltarbejde, jeg lavede i forbindelse med mit ph.d.-projekt (Bruun 2012) i 2008-2009, samt opfølgende interviews i 2011 i en række andelsboligforeninger i københavnsområdet. Jeg deltog i bestyrelsesmøder, generalforsamlinger samt andre aktiviteter i otte andelsboligforeninger. Herigenem fik jeg indsigt i foreningernes økonomi, jeg gennemførte gentagne interview med andelshavere, tidligere andelshavere og lejere fra i alt 16 foreninger og havde samtaler med mange flere. Som del af feltarbejdet fulgte jeg også med i mediedækningen og debatterne om den politiske og økonomiske udvikling på andelsboligområdet og generelt på boligmarkedet.

I antropologien er der i dag stor opmærksomhed på at forstå, hvad der skete før, under og efter finanskrisen i 2008, og på at udvikle alternative forståelser af økonomi såsom „the human economy“ (Hart, Laville & Cattani 2010), herunder at genoptage Karl Polanyis substantivistiske tilgang til økonomi (fx Hann & Hart 2009). Moralske økonomier ligger til grund for sociale ordener, der omfatter arbejdsdelinger, udvekslingssystemer, fremtidsønsker og orienteringer, retfærdighedsforståelser og sanktionsmuligheder, kommunikations- og samværsformer. Jeg anvender begrebet i flertal til at betegne tre idealtypiske økonomiske systemer, som jeg har fremanalyseret af mit feltmateriale fra andelsboligforeningerne. I mit perspektiv er det interessante ved moralske økonomier ikke at beskrive dem som ordnede helheder eller værdisæt. Det, begrebet tilbyder i forhold til min etnografi, er en holistisk og substantivistisk tilgang til de spændinger og dilemmaer, som opstår, når menneskers økonomiske orienteringer udfordres, her helt konkret i form af nye låne- og finansieringsmuligheder.

Artiklen begynder med en nærmere diskussion af begrebet moralske økonomier, hvorefter jeg beskriver først den neolibérale boligpolitik i 00'erne og dernæst dens effekter i form af stigende priser og nye lånemuligheder i andelsboligforeningerne. I artiklens anden del opstiller jeg tre idealtyper af moralske økonomier; med emiske termer kalder jeg dem familiefællesskaber, solidariske fællesskaber og økonomiske fællesskaber.¹ Med de tre forskellige typer moralske økonomier vil jeg vise, at den neolibérale boligpolitik og de nye lånemuligheder blev optaget forskelligt og med forskellige effekter i forskellige andelsboligforeninger. På trods af forskellene vil jeg dog argumentere for, at de neolibérale politikker forskyder folks økonomiske tænkning og handlinger i retning af økonomiske fællesskaber.

Jeg kalder de tre typer moralske økonomier for tre slags fællesskaber, fordi begrebet fællesskab indfanger betydningen af moralske økonomier i hverdagslivet

ganske godt: Folk taler om organiseringen af arbejdet i deres andelsboligforening, samværsformer, problemer og ønsker for fremtiden ved at tale om fællesskab. Fællesskab er en normativ term, hvilket måske kan virke forstyrrende for analysen. Der er noget entydigt godt ved fællesskab i en dansk sammenhæng, hvor alle mulige foreninger og sociale institutioner påberåber sig at udgøre og have et fællesskab. Hvis vi i stedet anvender begrebet analytisk, ser vi, at fællesskab omfatter både de ting, vi er fælles om, og den måde, vi *er* eller *bør være* sammen på. Etymologisk kommer *fællesskab* fra oldnordisk og indeholder *fæ*-, det vil sige de får og det kvæg, man er fælles om, i denne artikels sammenhæng udvidet til en anden form for fælles ejendom, nemlig huse, og *-lagi*-, som henviser til en social orden, som vi kender fra *lav* og *lov*. Med suffikset *-skab* kommer fællesskab til at betyde hele beskaffenheden af eller socialiteten ved at holde *fæ*/huse i en social orden (Olwig 2002:237-38, n26). På den måde afspejler fællesskab de kvaliteter, som begrebet moralsk økonomi også har, når det gælder en substantivistisk tilgang til økonomi.

I en dansk sammenhæng kan fællesskab skaleres. Dermed mener jeg, at fællesskab i nogle sammenhænge omfatter *hele* samfundet, enten det nationale eller internationale samfund. I andre sammenhænge menes mindre helheder såsom arbejdspladser, skoler, foreninger og familier. Disse forskellige skaleringer af fællesskab spejler sig i hinanden (Bruun, Jakobsen & Krøijer 2011). Sidst, men ikke mindst er det en styrke ved begrebet fællesskab, at det som flydende betegner eller symbol, hvis betydning ændrer sig, kan åbne op for diskussionen om forandringer i de nordiske velfærdssamfund. Fællesskab er et af de begreber, som den etnografiske region Norden er „kortlagt med“ (Fardon 1990) af andre antropologer (fx Gullestad 1992; Anderson 2008), og som kan åbne op for en videre udforskning af den etnografiske region i stedet for at fastholde nogle bestemte, begrænsende forestillinger om den. Den regionale etnografis begreber som fællesskab skal ikke bruges til at definere regionen ud fra en helt bestemt statisk opfattelse af politisk kultur („Her har vi fællesskab“), men til at udforske kulturelle forandringer, som altid finder sted, men som er mere træge og nuancerede end at vedtage en ny boligpolitik eller lov.

Moralske økonomier

I sit klassiske essay „The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century“ (1971) bringer den engelske historiker E.P. Thompson spørgsmålet om almindelige menneskers moral og retfærdighedssans ind i beskrivelsen af økonomiske systemer. For antropologer er det en tankevækkende og interessant detalje, at Thompson i essayets indledning henviser til Malinowskis arbejde og

sarkastisk bemærker, at „vi ved alt om de sociale normers og reciprociteters sarte væv, som regulerer livet på Trobrianderne“, mens „den engelske kulminearbejder i det 18. århundrede [...] reagerer på simple økonomiske incitamenter“² (op.cit.78). Thompson ironiserer over, at engelske kulminearbejdere skulle forholde sig, som moderne økonomiske modeller foreskriver, nemlig reagere på økonomiske incitamenter, og mener tværtimod, at de ligesom indbyggerne på Trobrianderne er spundet ind i normer og gensidighed og fortjener den samme form for antropologisk opmærksomhed som dem.

Han kaster sig således ud i en detaljeret beskrivelse af handelen med korn på lokale markeder i England i det 18. århundrede. Denne handel blev reguleret af en række faste sociale praksisser og en uskreven social kontrakt, som tillod de lokale bønder at sælge deres korn og male deres mel under beskyttede forhold og til retfærdige priser. Thompson viser, at de fattiges eller folkemængdens moralske økonomi havde virkning, længe efter at den nye kapitalistiske politiske økonomi med markedsøkonomiske kornpriser blev indført. De fattiges moralske økonomi viste sig tydeligst dér, hvor de nye markedsøkonomiske priser og handelsformer blev opfattet som uretfærdige, og de fattige gjorde oprør. De fattiges moralske økonomi omfattede ikke kun de fattige selv, men blev også understøttet af købmænd, møllere, bagere og andre i et større moralsk-økonomisk system, som også afspejlede sig i retsordenen. De fattiges moralske økonomi hentede legitimitet i det, Thompson kalder den paternalistiske eller traditionalistiske model, altså den tids konservatisme som politisk økonomisk ideologi.

James Scott (1976) indførte begrebet moralsk økonomi i antropologien og brugte det til at beskrive den såkaldte „subsistensetik“, som bandt burmesiske og vietnamesiske bønder i 1930'erne sammen med jordbesidderne. Denne subsistensetik fremmede bestemte former for (skjult) modstand mod indførelsen af kapitalisme og vareliggørelse af jord og arbejdskraft. Moralsk økonomi er altså et begreb, som hjælper os med at forstå samfundsmæssig og økonomisk forandring *inde fra* i givne samfund ved at fokusere på de uskrevne sociale kontrakter og opfattelser af retfærdighed og gensidighed, der ligger i forskellige økonomiske systemer. Thompson og Scott fokuserer på oprør og modstand, blandt andet fordi det er her, at de underliggende moralske økonomier bliver tydelige. Selv om de indre og ydre konflikter, som jeg har fulgt i danske andelsboligforeninger, ikke er voldelige og foregår i meget mindre skala, er det ved at fokusere på konflikter, at det er muligt at formulere forskellene mellem de moralske økonomier i mit etnografiske materiale.

Angående det moralske element af det sammensatte begreb moralsk økonomi er det vigtigt at pointere, at det på analytisk niveau ikke handler om at skelne mellem moralske og umoralske økonomier eller økonomiske praksisser. Antropologer som

Heintz (2009) og Sykes (2009), som i de seneste år har beskæftiget sig med moral og etik, foretrækker begrebet moralitet frem for moral for at undgå forbindelsen med moralfilosofi, hvor moralske problemer individualiseres og formaliseres. I deres optik inkluderer moralitet *alle* de historiske og politiske kontekster og modsætninger, som kommer frem, når folk reflekterer over, hvad der ville være det rigtige at gøre eller tænke om deres liv. Tilsvarende kan man sige, at værdier ikke bare er det, som folk forsøger at efterleve, men det, de selv mener, at de *bør* efterleve, og dermed den målestok, hvormed de måler deres egne handlinger (Graeber 2001). Graeber minder os desuden om, at værdier ikke bare omfatter alle de „gode ting“, som folk går efter, men også de negative omstændigheder og ulemper, der følger med vores handlinger og økonomiske praksisser. Et eksempel på Graebers første pointe er andelstanken, som ifølge de fleste af mine informanter bør være en grundlæggende værdi i andelsboligforeningerne, men som de ikke mener, bliver efterlevet de fleste steder, blandt andet fordi medlemmerne føler sig fristet eller presset til at sætte andelspriserne op. Et eksempel på Graebers anden pointe er, at mange medlemmer af andelsboligforeninger synes, at det er en „god ting“, når der er et tæt fællesskab mellem medlemmerne i deres andelsboligforening, men at det også kan give et demokratisk underskud, når beslutninger i foreningens bestyrelse eller generalforsamling træffes på baggrund af personlige forhold.

Selv tilsyneladende umoralske økonomier som tobaksindustrien (Griffith 2009) og tyveri (Newell 2006) involverer gensidighed og moralske forpligtelser. Også økonomiske ideologier kan skildres som moralske økonomier. Det gør E.P. Thompson på sin vis, når han skelner mellem „den traditionalistiske model“ og den „nye politiske økonomiske model“, som er ved at vokse frem i det engelske samfund i det 18. århundrede, og som „med fordel kan antages at være Adam Smiths model“ (Thompson 1971:89), altså det, vi i dag kalder klassisk økonomisk liberalisme. Begge modeller indeholder en moralsk orden, selv om den nye politiske økonomi foregiver at være ikke-moralsk i sin tilgang til økonomi (ibid.), jf. den formalistiske tilgang til økonomi. Den traditionalistiske model giver legitimitet til de fattiges oprør, og i Thompsons lange essay hører vi om mellemmandene, de nye kapitalistiske entreprenører, hvis markedsøkonomiske organisering af kornhandelen henter legitimitet i de nye love og den fremvoksende økonomiske liberalisme. Thompson *kunne* således godt have skrevet om moralske økonomier i flertal, sådan som jeg gør det i denne artikel, men han fokuserede som bekendt på de fattiges moralske økonomi.

Neoliberalisme er et mangeartet idékompleks, der bygger på bestemte antagelser om, hvad der motiverer mennesket, og hvad der karakteriserer markeder. En af de mest gentagede aforismer er af Margaret Thatcher, der i 1981 udtalte:

„Økonomisk teori er metoden, men formålet er at ændre sjælene“ (citeret fra Pedersen 2011:23). Antropologen Ilana Gershon (2011) har med sit studie af „neoliberal agency“ undersøgt, hvordan neoliberal ideologi tager sig ud i hverdagslivet, hvor mennesker i overensstemmelse med den neoliberale vision ejer sig selv som en virksomhed, som man løbende må styre, udvikle og investere i. Neoliberalismen kan således beskrives som en moralsk økonomi i sig selv, og disse aspekter er på mange måder velbeskrevet (fx Greenhouse 2010). Det er ikke det, som er mit ærinde med denne artikel. Jeg undersøger, hvordan neoliberale politikker sætter folk i nye situationer i deres hverdagsliv, og jeg bruger moralske økonomier til at forstå deres konflikter og handlinger i en bredere kontekst, hvorved en række forskydninger af folks økonomiske praksisser kan fremanalyses. De moralske økonomiers forbindelser til økonomiske ideologier lader jeg være implicite; de er ikke så enkle at redegøre for og ville kræve meget mere plads. I denne artikel møder vi altså neoliberalismen og dens visioner for samfundet gennem konkrete lovændringer og policies.

Neoliberale reformer på boligområdet

Boligpolitikken i den danske velfærdsstat handler overordnet om at give alle adgang til en bolig, helst af god kvalitet, samt tryghed i deres boligsituation (Vestergaard 2004). Boliger er et vigtigt velfærdsgode på linje med uddannelse, pensioner og sundhedsydelser, selv om boliger for de flestes vedkommende ikke bliver fordelt gennem staten, men ved hjælp af markedsprincipper, enten gennem køb eller leje (Nielsen 2011). Dansk boligpolitik har siden 1930'erne været universel, forstået på den måde, at den ikke retter sig specifikt mod de svagest stillede i samfundet, men imod alle borgere, så alle i princippet skal være i stand til at bo i alle typer boliger, enten som ejere eller til leje. Boligpolitikken er markedsbaseret, men ikke baseret på et frit marked, for en lang række politiske forhold griber ind i boligmarkedet: huslejeregulering, fradrag af renteudgifter, offentlige investeringer i infrastruktur og byfornyelse, planloven og mange andre forhold.

I de seneste årtier er der dog sket en stigende markedsorientering af boligpolitikken på flere niveauer: I 1990'erne ændrede mange byer og kommuner social- og boligpolitik. Københavns Kommune skiftede fokus fra omfordeling og velfærd til vækst og udvikling, og et stort skridt var frasalget og privatiseringen af 20.000 kommunalt ejede lejligheder i 1998. I lighed med andre „kreative“, „globaliserede“ og „entreprenante“ byer satsede København på byfornyelsesprojekter, som førte til udskiftning af svage borgere med nye, økonomisk og socialt stærkere borgere fra middelklassen (Hansen, Andersen & Clark 2001).

I 2001 overtog Venstre og De Konservative regeringsmagten og vedtog en ny boligpolitik ved navn „Flere boliger. Vækst og fornyelse på boligmarkedet“ (Regeringen 2002). Her blev der lagt op til „en gradvis mere markedsorienteret politik, som i større omfang end i dag understøtter den økonomiske vækst i samfundet, og hvor statens rolle på boligområdet reduceres og målrettes de reelt svage på boligmarkedet“ (ibid.). At der med dette boligprogram var tale om neoliberal politik, blev understreget af, at regeringen nedlagde (By- og) Boligministeriet, som havde eksisteret siden 1947, og fordelte dets ressortområder på Finansministeriet, Socialministeriet og Økonomi- og Erhvervsministeriet. Neoliberal politik stiler mod økonomisk vækst gennem privatisering, deregulering og anvendelse af finanspolitik og er kendetegnet ved løftet om at reducere statens rolle og frigive markeds kræfterne. Kritikere har dog vist, at staten faktisk ikke afgiver sin magt, men regerer på nye måder, fx gennem finansialisering, retliggørelse og usikkerhed (Harvey 2005; Bourdieu 2003). Neoliberal politik virker ved, at staten giver folk en bestemt form for frihed, typisk friheden til at deltage i markeder. Eksistensen af politiske indgreb og politisk regulering nedtones, og staten intervenserer angiveligt kun i folks liv gennem (straffe)retssystemet, for ifølge neoliberal ideologi er det bedst at overlade reguleringen af økonomien og samfundsforholdene til markedet.³

Et af punkterne i det nye boligprogram var som „et vigtigt led i vækstprocessen“ at skabe en „effektiv finansiel sektor“ inden for boligfinansiering samt at „smidiggøre realkreditlånereglerne“, som dengang lød på 30-årige lån med faste afdrag (Regeringen 2002:20-21). I 2003 gjorde nye regler det muligt for boligejere at tage afdragsfrie lån med sikkerhed i deres boliger. Det gjaldt også andelsboligforeninger. Dette var en yderligere tilskyndelse til borgerne til at tage lån i deres huse og lejligheds friværdi og få penge i omløb i samfundet, og det har gradvist ændret den rolle, som boligen spiller i folks liv (Sjørlev 2009). Boliger er direkte knyttet til velfærd og sikkerhed ved at give beboerne fysisk beskyttelse og adgang til varme, sanitet og elektricitet. Derudover har det at eje sin egen bolig i de seneste årtier fået en stigende velfærdsmæssig betydning, både som økonomisk investering, formue og opsparing og dermed alderdomssikring, tilskud til sikring af ens børn gennem køb af boliger som forældre køb samt mulighed for øget forbrug. Internationalt tales der i stigende grad om „asset-based welfare“, altså velfærd, som ikke opnås ved at oppebære en indkomst (egen eller overført fra det offentlige), men ved at man har et økonomisk aktiv såsom et hus, som man kan tage lån i og „nedspare“ (fx Fox O’Mahony & Overton 2014).

Et andet punkt i boligprogrammet af 2002 var en øget markedsorientering af andelsboliger. Denne markedsorientering blev gennemført gennem politisk ret usynlige reformer i 2005, hvor nogle få paragraffer af andelsboligloven

blev ændret, så andelshavere fik mulighed for at „pantsætte og gøre udlæg i andelsboliger“ med det formål at „lette omsætningen af private andelsboliger og fremme muligheden for, at andelshaverne kan få finansieret moderniseringer af andelsboligen“ (Neville 2006:45). Populært sagt betød det, at medlemmer af andelsforeninger kunne tage individuelle lån i deres andele, hvilket hidtil ikke havde været muligt. I praksis betød det blandt andet, at de enkelte andele blev dyrere, for køberne kunne nu betale for dem ved at tage lån i dem, ligesom det er almindelig praksis med ejerboliger.

Denne lovændring kan lyde som en lille, teknisk detalje, og den vakte heller ikke stor debat i Folketinget – men den havde vidtrækkende konsekvenser. Den fjernede nemlig den sidste praktiske forhindring for, at priserne på andelsboliger – andelskronen – steg. I sidste halvdel af 1990'erne og i starten af 00'erne havde spørgsmålet om prisstigninger på andelslejligheder været et tilbagevendende emne på mange andelsboligforeningers generalforsamlinger, fordi ejendomsværdierne generelt var steget i de store byer. I danske andelsboligforeninger er det sådan, at hver enkelt forening ud fra sit årlige regnskab og en vurdering af ejendommens værdi fastsætter, hvad andelskronen skal være, og dermed prisen på de enkelte andelslejligheder.⁴ Ofte var der i en andelsforening en gruppe andelshavere, som gerne ville sælge og fraflytte deres lejligheder, og som fremsatte forslag om at hæve andelskronen, for så kunne de „få penge med sig videre“. Prisstigningerne blev endeligt vedtaget i næsten alle andelsboligforeninger efter 2005, for da kunne også de medlemmer, som ville blive boende i deres lejligheder, få glæde af værdistigninger af deres andele, fordi de kunne tage lån i deres andelsbeviser. Endnu en markedsorientering af andelsboliger var medvirkende til prisstigningerne: Skats offentlige vurderinger af ejendomme steg med enorme spring midt i 00'erne – i 2007 med gennemsnitligt 140 procent i hovedstadsområdet (Politiken 2007) – og de fleste andelsboligforeninger brugte de offentlige vurderinger til at fastsætte deres ejendomsværdi.

Selv om der i den politisk vedtagne markedsorientering af andelsboliger var indbygget en lang række incitament, var det stadig op til de enkelte andelsboligforeninger at vedtage deres egen prispolitik og i det hele taget deres egen økonomi. De fik så at sige frihed til at deltage i markedet. I næste afsnit ser vi, hvilken type konkrete spørgsmål andelsboligforeningerne nu stod over for, og hvordan de forholdt sig til dem. Først et kig på andelsboligforeningernes historie.

„At følge markedet“ og andre udfordringer

De første andelsboligforeninger blev stiftet i begyndelsen af det 20. århundrede af fagforeningsfolk fra byggefagene for at skabe gode, spekulationsfrie boliger

og samtidig skaffe arbejde gennem nyt byggeri. Efter at der blev indført statslig støtte til boligbyggeri i 1933, udviklede de første andelsforeninger sig til *almene* andelsboligforeninger, hvis navne den dag i dag afslører deres historiske baggrund (Arbejdernes Andels Boligforening (AAB), Arbejdernes Kooperative Byggeforening (KAB) m.fl.). De andelsboligforeninger, som vi kender i dag, er derimod de såkaldte *private* andelsboligforeninger, hvor medlemmerne ejer en andel af foreningens formue. De er altså ikke længere spekulationsfrie.

I 1975 fik lejere mulighed for at gå sammen om at købe en eksisterende udlejningsejendom og en stifte en andelsboligforening, og antallet af andelsboligforeninger begyndte at stige igen, nu ikke i form af nybyggeri, men i eksisterende ejendomme. Især under byfornyelserne i de københavnske brokvarterer Nørrebro og Østerbro og siden på Vesterbro, Amagerbro og i Nordvestkvarteret blev mange tidligere privat ejede udlejningsejendomme konverteret til andelsboligforeninger. Denne proces er blevet skildret som en „blid og demokratisk“ form for gentrificering, som dog førte til, at vi i dag finder flere ressourcestærke beboere fra middelklassen i de gamle arbejderkvarterer (Hansen & Larsen 2008). Der er i dag 8-10.000 andelsboligforeninger,⁵ og de fleste af dem ligger i byerne. I København og på Frederiksberg er en tredjedel af alle boliger andelsboliger.

Selv om andelsboliger har udviklet sig til en stadig mere privatiseret boligform – fra spekulationsfrie boliger i 1920'erne til muligheden for at tage individuelle lån i andelene i 2005 – forbinder mange danskere denne boligform med en social boligfordeling og anser andelsboliger som et fælles gode, som alle burde have adgang til. Det gjorde de i hvert fald stadig sidst i 00'erne, mens jeg lavede feltarbejde. I min fortolkning har dette at gøre med andelstanken og den plads, andelsbevægelsen har haft i skabelsen af det moderne Danmark, samt at andelsboligforeninger med deres fælleseje og fællesskabsorienterede samværsformer udgør en model af og for det danske velfærdssamfund (Bruun 2011). De mange moralske diskussioner, som fandt sted i andelsboligforeningerne og den danske offentlighed i 00'erne, da andelsforeningerne kapitaliserede værdistigningerne på andelsboligmarkedet, peger i retning af min fortolkning (fx P1 2009). Det var, som om forholdene i andelsboligforeninger var en slags lakmustest for fællesskab og solidaritet i hele velfærdssamfundet, hvor medlemmerne af andelsboliger gav køb på nogle af samfundets kerneværdier. Også blandt medlemmerne af andelsboligforeningerne kunne jeg i mine samtaler og interviews om det, de kaldte „de afgørende generalforsamlinger“ midt i 00'erne, hvor andelskronerne blev sat drastisk op, og om de fortjenester, som for nogles vedkommende fulgte, spore dårlig samvittighed og retfærdiggørelse. En udtrykte, at han havde det, som om han havde „stjålet fra fællesskabet“, underforstået samfundsfællesskabet, da han solgte sin andelsbolig med en stor fortjeneste.

I 2008-2009 havde de fleste andelsboligforeninger sat priserne på andele op, men det havde ikke været lette eller hurtige beslutninger. Stort set alle kunne berette om årelange diskussioner i deres forening, som i sidste ende var kulmineret med en dramatisk „afgørende generalforsamling“, hvor andelsboligforeningerne havde valgt „at følge markedet“. I denne beretning fra en generalforsamling i 2007 i en andelsboligforening på Vesterbro af en kvinde omkring 30 år er der tydelige dramatiske og retfærdiggørende undertoner:

I år havde de booket kirken [en kirke, der bliver brugt som beboerhus], og den var stopfyldt. Det var helt vildt. Og så sad bestyrelsen sådan oppe foran ved alteret, det var virkelig mystisk. Det var totalt syret. [...] Jeg kan huske, der stod sådan en fyr bag ved os, som var enormt aggressiv, altså, han ville gerne have, at den [andelskronen] skulle op, ikke? 'Hvis du er så idealistisk, kan du jo bare sælge den til det halve' og sådan noget der. [...]. Der var virkelig debat ud over alle grænser, og bølgerne gik super højt. Men man kunne godt fornemme, hvilken vej vinden blæste, og der var i hvert fald over 200 mennesker, og der var tre eller sådan noget, der stemte imod. Resten stemte for, at den skulle stige, ikke. Vi havde egentlig siddet og snakket om det dér på kirkebænken, at vi ville stemme imod, fordi det virkede helt sindssygt, altså 1,5 [million kroner] for den her lille lejlighed. Men da det så kom til stykket, så var det åbenbart lidt svært at gå imod strømmen, ikke?

Andelsboligforeningerne satte ikke deres andelskrone lige højt op. Forskellige regnskabstekniske forhold gør det muligt at vælge mellem forskellige vurderinger af ejendommen og at investere i eller henlægge en del af foreningens friværdis til opsparing og vedligehold. På den måde kunne foreningerne vælge mellem en mere eller mindre radikal markedsstyring, og deres valg var ofte begrundet i netop indlejringen (*embeddedness*) i sociale relationer (jf. Polanyi 1968). Jeg vender tilbage til forskellene i næste afsnit, men overordnet kan man sige, at nogle andelsboligforeninger anlagde et mere langsigtet perspektiv og dermed undgik alt for voldsomme udsving i andelskronen. I 2009 faldt markedsværdierne nemlig igen, hvilket betød, at andelskronerne for første gang nogensinde faldt, i nogle andelsboligforeninger mere drastisk end i andre. Det betød, at nytilkomne medlemmer havde betalt mere for deres andele, end de nu var værd, og de kunne enten sælge deres andel med tab eller blive boende i foreningen, afdrage på deres gæld og håbe på bedre tider. I mange andelsforeninger er der i dag stor ulighed i forhold til friværdis og gæld mellem de nytilkomne medlemmer og de medlemmer, som har boet i foreningen længe og har friværdis i deres andel.

Ud over spørgsmålet om at „følge markedet“ i dets op- og nedture medførte den neoliberale boligpolitik også en anden type diskussioner i andelsboligforeningerne: Alle bygninger skal med jævne mellemrum have skiftet tag, vinduer, faldstammer osv., hvilket andelsboligforeninger før 2005 enten kunne spare op til eller finansiere

gennem 30-årige fastforrentede lån. Efter liberaliseringen af boligfinansieringen kan andelsboligforeningerne vælge mellem afdragsfrie lån og lån med afdrag, lån med korte og lange løbetider og lån med fast og variabel rente. Nystiftede foreninger har altid skullet låne penge til at købe deres bygning, men nu kan de fra starten sidde med meget høje og usikre lån, og de foreninger, der købte deres bygning på toppen af boligmarkedet, gik efter finanskrisen de facto konkurs.

At andelsboligforeninger – og folk med fast ejendom i det hele taget – nu skal forholde sig til forskellige finansielle produkter, løbende refinansiering og et svingende rentemarked udgør en „finansialisering af hverdagslivet“ (Martin 2002). Med finansialisering af hverdagslivet menes blandt andet, at folks hjem bliver genstand for spekulation og risikostyring. Under mit feltarbejde lagde jeg også mærke til, at en ny kompetence var påkrævet for at styre en andelsforening: finansforståelse (*financial literacy*).

I en andelsboligforening fulgte jeg i 2008-2009 bestyrelsens og generalforsamlingens diskussioner om optagelse af et lån til en omfattende renovering af bygningens tag og facade. Renoveringens omfang og de forskellige typer lån krævede en forskellig grad af huslejestigning. Medlemmerne var hovedsageligt studerende eller på overførselsindkomster, og nogle af dem havde små børn at forsørge. Diskussionerne om renoveringen og de forskellige typer lån kom ofte til at handle om deres nuværende familie- og livssituation og deres forventninger til fremtiden, hvor de fx regnede med at tjene flere penge og få bedre råd. Der var med andre ord i høj grad tale om, at deres økonomi var indlejret i deres sociale relationer (jf. Polanyi 1968)

Det endte med, at bestyrelsen anbefalede, at foreningen tog to afdragsfrie lån med den lavest mulige rente og kort løbetid, og skar renoveringen af huset ned til et minimum. Begrundelsen til generalforsamlingen lød:

[Renoveringen] er en langsigtet investering i ejendommen, som også mange fremtidige beboere vil have glæde af. Derfor kan det heller ikke være rigtigt, at det kun er os, der bor her nu, som skal betale for det, og derfor mener vi godt, at vi i nogle år kan sidde med afdragsfrie lån. [...] Så kan vi jo se om nogle år, om vi er blevet rigere og kan begynde at afdrage på gælden.

På de bestyrelsesmøder, jeg deltog i, havde bestyrelsesmedlemmerne diskuteret spørgsmålet om lån indgående og var til sidste blevet enige om, at „nu til dags sparer man ikke længere op til renoveringer, for bygningers værdi jo stiger“. Nogle bestyrelsesmedlemmer havde gentaget den tids mantraer, at „opsparede penge er passive penge“ og „pengene skal ud og arbejde for os“. Bestyrelsen kunne siges at kalkulere med en forventet fremtid og økonomisk fremgang, som endnu ikke fandtes. Med afdragsfrie lån ændredes forholdet mellem tid og

penge, og det blev muligt at gennemføre forbedringer af huset, samtidig med at medlemmerne udsatte store dele af betalingen for forbedringen til fremtiden og dermed ofte de fremtidige medlemmer. Medlemmerne havde godt nok en forventning om, at de ville have bedre råd i fremtiden og selv afdrage på gælden, men da jeg genbesøgte foreningen efter et par år, var flere af dem flyttet eller prøvede at sælge deres andel.

Opsummerende kan man sige, at den neoliberale boligpolitik helt konkret kom til udtryk blandt medlemmer af andelsboligforeningerne gennem stigende sårbarhed over for boligmarkedets udsving, finansialisering af hverdagslivet og muligheden for at udsætte økonomiske forpligtelser til fremtiden og dermed indirekte til ukendte, fremtidige medlemmer. Selv om der er indbygget mange incitamenter, som økonomer ville kalde det, eller „fristelser“, som nogle af mine informanter kaldte det, i de nye muligheder, var der dog ingen automatik i, hvad de enkelte andelsboligforeninger rent faktisk besluttede. I mit etnografiske materiale tegner der sig imidlertid nogle kulturelle mønstre i andelsboligforeningernes økonomiske liv, som jeg i det følgende vil beskrive som tre idealtypiske moralske økonomier. Selv om idealtyperne ikke i sig selv er emiske kategorier, men modeller, jeg har sammensat på baggrund af min fortolkning af mit etnografiske materiale, har jeg valgt at opkalde dem efter den måde, som folk sætter ord på de forskellige typer fællesskab, de indgår i: solidarisk fællesskab, fællesskab som i en familie og økonomisk fællesskab.

Tre typer moralske økonomier

De tre typer moralske økonomier adskiller sig fra hinanden, både hvad angår den måde, arbejdet med huset og foreningen deles og organiseres på, eksempelvis gennem arbejdsdage, den måde, beslutninger tages på i og uden for andelsforeningernes bestyrelser og generalforsamlinger, den måde, folk kommunikerer med hinanden på, den måde, husets fremtid tænkes og planlægges på, og mange andre forhold. I de fællesskaber, som minder om familier, har andelsforeningen en slags husholdningsøkonomi (jf. Gudeman & Rivera 1990). I en husholdningsøkonomi ser medlemmerne sig selv som en del af et større hele, hvor investeringen af tid og arbejdskraft ses i et livslangt og institutionsbevarende perspektiv. Til forskel fra en virksomheds økonomi aflægges der ikke regnskab hvert år, og regnskabet behøver ikke at balancere. Der aflægges selvfølgelig et formelt regnskab til andelsforeningens generalforsamling, men medlemmerne indgår derudover i forpligtende relationer til hinanden, hvor gensidig hjælp med istandsættelse af huset og lejlighederne, hjælp til børnepasning og indkøb ses på langt sigt. Medlemmerne ses som medlemmer af en symbolsk familie og

behøver ikke yde det samme; der tages derimod hensyn til deres køn, alder og andre forhold. Det er meningen, at huset og andelsboligforeningen skal bevares over flere generationer, så børn og børnebørn kan komme til at bo der, og medlemmerne kan få en god alderdom i huset. Dette kan helt konkret komme til udtryk ved, at foreningen sørger for, at der både er små og store lejligheder, så der er lejligheder til unge, til enlige, til familier med børn og til ældre uden børn. I én af de andelsforeninger, som jeg beskriver som en symbolsk familie, havde medlemmerne lagt budget for de næste 30 år og bygget en elevator til den dag, hvor de ældste ikke længere kunne komme op ad trapperne. Foreningen havde udnyttet muligheden for afdragsfrihed i deres lån, men de havde samtidig vedtaget en fast huslejestigning på tre procent om året, så de med tiden ville kunne afdrage på gælden. På den måde havde de fremtidssikret deres husholdningsøkonomi ud fra medlemmernes livscyklus og gjort noget for at bevare andelsboligens fællesskab på tværs af generationer.

En familie er dog dybest set en hierarkisk organisation, og forskellen mellem generationerne – og ofte kønnene – med hensyn til ansvar, arbejdsopgaver og -byrde afspejler sig også i magtfordelingen. I familiefællesskaber, som jeg også kalder symbolske familier, er der ofte nogle medlemmer af foreningen, som forfordeles og holdes uden for den symbolske familie. Som regel er der et eller flere symbolske familieoverhoveder, og det er lige så ofte kvinder som mænd. Formelt set er de formænd eller kasserere, men i mange tilfælde beholder de deres status i årtier og blander sig i de andre medlemmers liv. Hvis et medlem vil tage lån i sin andel efter de nye regler, kræver det en underskrift fra bestyrelsen. I andelsboligforeninger med familiefællesskaber, hvor bestyrelsesmedlemmerne kendte de andre medlemmer og deres økonomiske situation godt, har jeg oplevet, at bestyrelsen satte spørgsmålstegn ved låneansøgninger fra medlemmer, som de vurderede ikke burde låne flere penge „til forbrug“, som de sagde, selv om de havde ret til det. Medlemmerne opfattede dog ikke nødvendigvis bestyrelsesmedlemmernes advarsel mod flere lån som omsorg, men også som utidig indblanding og chikane. I familiefællesskaber sørger medlemmerne for hinanden, men det har sin pris, fx i form af social kontrol.⁶

Det solidariske fælleskab baserer sig i højere grad på at se beboerne som medlemmer af en demokratisk forening, hvor alle har medbestemmelse og lige ret. Beslutninger tages, så de gælder for alle. Vil man forandre noget ved sin lejlighed, må man søge om det hos generalforsamlingen. Vedtægterne i andelsboligforeninger med solidarisk fællesskab kan være uhyre detaljerede, for bestyrelsen ser fx ikke gennem fingre med, at nogen har to hunde, hvis det ifølge vedtægterne kun er tilladt at holde én. Der nedsættes åbne udvalg til at løse forskellige opgaver i huset, fra festudvalg til byggeudvalg. Byggeudvalget vil

typisk have en langsigtet vedligeholdelsesplan og sørge for, at huslejen løbende bliver reguleret, og at der bliver sparet op til at gennemføre renoveringer. Da de nye lån kom i 2005, indgik de nye muligheder i denne langsigtede planlægning, og foreningerne lagde måske en del af deres lån om, men gjorde ikke det hele afdragsfrit. Til gengæld tillægges de offentlige ejendomsvurderinger stor autoritet, så da de steg midt i 00'erne og faldt igen efter finanskrisen, blev også foreningerne med solidarisk fællesskab udsat for udsving i deres andelskrone.

I andelsforeninger er medlemmerne principielt økonomisk solidariske over for hinanden, men i et solidarisk fællesskab kan man sige, at solidariteten rækker ud over foreningens egne medlemmer. Solidariteten gælder fx et åbent optag af nye medlemmer, som jeg beskriver i næste afsnit, og den gælder medlemmernes og andelsforeningens engagement i bydelsudvalg, beboerhuse, renovering af lokale legepladser og udflugter for kvarterets børn, ofte med en stærk identifikation med kvarteret og kvarterets historie som arbejderkvarter, fx på Nørrebro. I én andelsforening blev et forslag til generalforsamlingen om at installere individuelle varmemålere i foreningens lejligheder og lave individuelle varmeafregninger hurtigt afvist med et udråb fra salen: „Her på Nørrebro varmer vi hinanden.“ Der behøver ikke at være tale om egne erfaringer med at tilhøre arbejderklassen eller at være opvokset i en arbejderfamilie; det kan også være et ønske om at „gøre noget for kvarteret“, måske bare i nogle år eller i en periode af ens liv, fx i studietiden. Hvor familiefællesskaber ofte fortæller historier og har en slags myter om de første grundlæggere af foreningen, handler de solidariske fællesskabers myter oftere om kvarterets, byggeriets eller foreningens tilblivelse.

Når folk agerer i og omtaler deres fællesskab som et økonomisk fællesskab, betyder det til gengæld, at de enkelte medlemmers privatøkonomi ses som adskilt fra hinanden, og individuelle interesser vægtes højt. Formanden, byggeudvalget og generalforsamlingen skal ikke blande sig i, hvordan den enkelte bygger sin lejlighed om, eller hvem man fremlejer sin lejlighed til. Jeg oplevede, at jo mere medlemmerne havde betalt for deres andele, desto hyppigere kunne jeg høre det fremført som argument, at andelslejligheden var købt og betalt, og at det ikke kunne passe, at man efterfølgende skulle *ansøge* generalforsamlingen om tilladelse til at rive en væg ned, nedlægge en fordør eller fremleje sin lejlighed. Ved tvister lod nogle hellere en advokat sende et brev til bestyrelsen end selv at skulle fremføre deres sag foran generalforsamlingen. Dette er en form for retsliggørelse af hverdagslivet, som minder om den undgåelse af lokale konflikter og det fravær af lokal mægling, som Sally Engle Merry (1993) beskriver i det, hun kalder „private neighbourhoods“ i USA.

I et økonomisk fællesskab har kortsigtede økonomiske dispositioner, fx at vælge afdragsfrie lån med kort løbetid, lettere ved at vinde over langsigtede

dispositioner (jf. Parry & Bloch 1989). Blandt de nystiftede andelsboligforeninger, som (endnu) ikke har nogen stærk oprindelsesmyte eller fælles fortælling at henvise til og dermed ikke nogen tradition for at se foreningens økonomi og bygningens vedligeholdelse i et længere tidsperspektiv, ser medlemmerne oftere end andre steder sig selv som del af et økonomisk fællesskab. Mange foreninger, der blev stiftet i 00'erne, var ikke motiveret af muligheden for at overtage bygningen fra en privat udlejer eller tage kontrol over byfornyelsesprocessen eller privatiseringen af den kommunale ejendom, men af muligheden for at „få en fod ind på boligmarkedet“ i en tid, hvor huspriserne steg. I nogle tilfælde var det slet ikke lejerne selv, som tog initiativ til stiftelsen af deres andelsboligforening, men et boligadministrationsselskab eller en advokat, som tog kontakt til lejerne og reklamerede for muligheden. Det langsigtede perspektiv for mange medlemmer i de nystiftede foreninger lå altså ikke i at opbygge et varigt hjem i andelsboligforeningen, men at skabe gode rammer for at sælge deres andel på et senere tidspunkt og komme videre i deres personlige boligkarriere. I det omfang jeg kunne iagttage, at der blev taget langsigtede dispositioner i andelsboligforeninger med et økonomisk fællesskab, var det først og fremmest for at have en stabil økonomi og at være attraktive for nye medlemmer.

At „få en andel“ eller „købe sig ind i fællesskabet“

Forskellen mellem solidariske, økonomiske og familiefællesskaber drejer sig også om de forskellige måder, hvorpå nye medlemmer optages. I forhold til tidligere, hvor andelsboliger var billige, og nye medlemmer „fik“ en andel, som folk sagde, selv om de selvfølgelig betalte noget for andelen, bliver der efter markedsorienteringen flere og flere, som „køber sig ind i fællesskabet“, et andet udtryk, jeg hørte under mit feltarbejde.

Før de nye høje andelspriser slog igennem midt i 00'erne, fandtes der i de fleste andelsboligforeninger ventelister, både til intern rokade inden for foreningen og til optagelse af nye medlemmer. I de fleste små andelsforeninger foregik det på den måde, at medlemmerne kunne sætte en eller to personer på den eksterne venteliste, og det var typisk nogle, som de var venner eller i familie med. Når nye medlemmer betalte symbolske beløb for deres andele og flyttede ind i andelsboligforeningerne, stod de på en måde allerede fra starten i gæld og forpligtende relationer til de andre i deres andelsforeninger (jf. Mauss 2000). Optagelse gennem ventelisten i andelsboligforeninger, der fungerer som symbolske familier, kan sammenlignes med at blive optaget i den symbolske familie eller „adopteret“ som et medlem af den (Bruun 2013).

Andre typer andelsboligforeninger, præget af en solidarisk moralsk økonomi, havde imidlertid offentlige ventelister, hvor alle og enhver på et forud annonceret tidspunkt kunne blive skrevet op, fx ved personligt fremmøde. På samme måde, som mange læsere vil kunne huske fra tiden, før billetsalget til store koncerter begyndte at ske via internettet, kunne man i slutningen af 1990'erne og begyndelsen af 00'erne se studerende ligge i kø med soveposer foran en attraktiv andelsforenings kontor en råkold morgen, hvor opskrivningen til den eksterne venteliste ville begynde, når kontoret åbnede kl. 8. Denne type ventelister bygger på retfærdighedssans og principper, som vi kender fra velfærdsstaten fra opskrivning til børnehaver eller lejligheder i almene boligforeninger. De opleves som retfærdige, fordi folk bliver behandlet lige (eller efter behov).⁷ De heldige fik også en andel her, men dem, man fik den af, og ens taknemmelighed rettede sig imod, var snarere hele foreningen forstået som en slags bredere offentlighed, ligesom man får en vuggestueplads til sit barn eller i gamle dage (før privatiseringen i 1998) kunne få en lejlighed gennem Københavns Kommunes boligkontor.⁸

I 00'erne holdt ventelisterne op med at fungere. Andelene var blevet meget dyrere, end dengang folk oprindeligt var blevet skrevet op, og folk fra ventelisten slog ikke længere til med det samme, når de fik tilbudt en andel. Nu blev mange andelsboliger solgt gennem hjemmesider, annoncer og ejendomsmæglere på det åbne marked. Som Søren, der var midt i 30'erne og tidligere havde boet i en andelsboligforening og nu var flyttet ind i anden, forklarede mig:

En andelsforening er en sammenslutning af mennesker, som driver en boligforening. [...] Man kan sige, at i bund og grund er det et fællesskab, som man indgår i, men som man skal *købe sig ind i*. [...] Man skal jo også huske på, at i en andelsforening bor folk ikke, fordi de synes det er sjovt at bo med de mennesker, men for at få foden ind på boligmarkedet uden at behøve at tage det store skridt og blive ejere. Det er først og fremmest et økonomisk fællesskab. Folk har en tendens til at glemme, at grunden til, at man har det fællesskab med hinanden, er, at man ejer noget sammen. Tit snakker alle andre om det, som om det er en anden slags forening – som at gå til sport sammen – eller som et 'community'.

For Søren skal fællesskabet i en andelsboligforening helst være begrænset til medlemmernes fælles interesse i huset. Den andelsboligforening, hvor han tidligere boede med sin kæreste, betragter han som indspist. Der havde de kun „fået“ en andel, fordi kæresten var i familie med nogen i foreningen. Da han selv var flyttet til København i 1990'erne uden at have forbindelser til nogen, havde han oplevet andelsboligforeningerne som „lukket land“. For ham var der med andre ord en form for liberalistisk retfærdighed og lighed i, at alle (med nok penge, vel at mærke) nu kunne købe sig ind i en andelsboligforening som et økonomisk fællesskab.

Netop det, at nogle kunne købe sig ind i foreningen, var en skrækhistorie i en af de andre andelsboligforeninger, hvor jeg lavede feltarbejde, og hvor de fleste følte sig som del af et familiefællesskab. Her havde ventelisten indimellem været tom, og man måtte acceptere at „få folk ind uden om ventelisten“, folk, som „havde knapperne“ og „købte sig ind“. Foreningen havde sidenhen haft en masse ballade med disse folk, og det var også nogle af dem, som pressede på for, at andelskronen skulle stige. Ventelister og lave andelspriser havde altså fungeret som en måde at udvælge nye medlemmer på, og de, som var blevet optaget gennem ventelister, tilpassede sig i højere grad reglerne og normerne i andelsforeningens familiemæssige eller solidariske fællesskab.

Med de nye høje andelspriser bliver der flere og flere, som „køber sig ind i fællesskabet“, og det ændrer forholdet mellem medlemmerne. Man kan sige, at socialiseringen i foreningen og den gensidige sociale kontrol gradvist bliver erstattet af en slags indgangskontrol baseret på økonomi. Den direkte taknemmelighedsgæld over for de gamle medlemmer er fjernet, og det bliver sværere at håndhæve lokale regler og vedtægter. I en andelsboligforening havde en ældre dame længe haft sin andelsbolig til salg, da det endelig lykkedes hende at finde en køber. Det eneste problem var, at køberen havde en hund, og ifølge vedtægterne var det forbudt at holde hund i ejendommen. Men som hendes nabo i andelsforeningen sagde til mig: „Vi kan jo ikke være bekendt over for vores nabo, at hun ikke må sælge sin andelsbolig nu, hvor hun endeligt har fundet én, som vil betale den fulde pris [den aktuelle andelskronepris], bare fordi vedkommende har en hund. Men det er jo en glidebane i forhold til alle vores vedtægter.“

Til sammenligning har nye medlemmer i markedsorienterede andelsboliger i New York længe skullet fremlægge deres årsopgørelser og have deres kreditværdighed vurderet som en måde at ekskludere uønskede fattige på (Low 2011). Det har jeg ikke oplevet i danske andelsboligforeninger, men pengeøkonomi er kommet til at spille en større rolle.

Fra bøde til pris

Op gennem 00'erne var der en tendens til, at andelsboligforeninger formaliserede og betalte sig fra og flere og flere opgaver, fx ved at lade et administrationsselskab tage sig af medlemmernes huslejebetalinger eller hyre et rengøringsselskab i stedet for at skiftes til at vaske trapper. Denne udvikling hang blandt andet sammen med, at der kom flere og flere ressourcestærke beboere fra middelklassen, som havde bedre råd, men mindre tid.

Arbejdsdage plejede at være en årlig begivenhed i de fleste andelsboligforeninger, hvor medlemmerne mødtes for at tage vare på deres fælles ejendom og opleve

en følelse af fællesskab. Gennem fælles fysisk arbejde blev det arbejdsmæssige og materielle forbundet med det hyggelige og sociale. Også her er der i mange andelsforeninger sket en forskydning hen imod et økonomisk fællesskab. Da jeg lavede feltarbejde, havde det længe været et tema for bestyrelserne i andelsboligforeningerne, hvordan man kunne få alle medlemmer motiveret til at deltage i arbejdsdagene, fx gennem fælles morgenmad eller en fest om aftenen. Nogle andelsboligforeninger havde bøder på typisk 500 kr., hvis medlemmerne ikke deltog i arbejdsdagen. Samtidig var der dog bred enighed om, at arbejdsdagene skulle være „for fællesskabet og ikke for pengene“. Det var altså ikke sådan, at arbejdsindsats kunne konverteres direkte til penge og vice versa (jf. Sørhaug 1989). På den måde var bøderne snarere et symbol og en social sanktion for ikke at deltage i fællesskabet på arbejdsdagen. Bruun, Jakobsen og Krøijer (2011) argumenterer for, at bestemte former for social interaktion, som eksempelvis signalerer lighed, samtidig indebærer et værdihierarki på den måde, at folk er meget optagede af bestemte værdier og samværsformer, og at man skal mestre bestemte værdier og sociale former, fx fællesskab og hygge.

I slutningen af 00'erne begyndte jeg imidlertid at høre en ny type diskussioner om arbejdsdagene. De gamle medlemmer klagede over, at de nytilkomne, og oftest unge, medlemmer bare „betalte sig fra“ at være med til arbejdsdagene. De unge derimod fortalte mig, at de ikke havde lyst til at deltage i arbejdsdagene og syntes, det var hult at hylde fællesskabet, når den økonomiske ulighed mellem de gamle og de nye medlemmer var så stor. Det gav dem „en dårlig smag i munden“, når de vidste, at de snart skulle mødes igen til generalforsamlingen, hvor andelskronen måske ville falde yderligere, og de selv ville stå tilbage som teknisk insolvente. Man kan sige, at bøden på de 500 kr. er gået fra at være et symbol og en social sanktion til en pengeøkonomisk pris for at undgå at deltage, i hvert fald for de unge medlemmer. I nogle andelsboligforeninger endte det med, at man afskaffede både arbejdsdage og bøder, fordi nogen på generalforsamlingen sagde, at bestyrelsen alligevel ikke havde juridisk hjemmel til at indkræve de 500 kr. I andre andelsboligforeninger gjorde man arbejdsdagene mere fleksible ved at lade medlemmerne vælge mellem flere forskellige datoer og arbejdsopgaver, som de kunne udføre, når det passede dem. Der findes dog fortsat mange andelsboligforeninger, som holder fast i én fælles arbejdsdag.

Jeg bemærkede en tendens til, at samarbejdet mellem medlemmerne blev holdt på enkle, ofte økonomiske og juridiske præmisser, sådan som Søren beskrev med udtrykket økonomisk fællesskab. I mange små andelsforeninger var det fx en tradition, at generalforsamlingen blev afholdt hjemme hos et af medlemmerne, men efterhånden som uenighederne om andelskronen og sidenhen uligheden mellem medlemmerne steg, begyndte flere andelsboligforeninger at holde generalforsamling i beboerhuse eller deres administrationsselskabers lokaler.

Konklusion: fællesskaber i forandring

Når neoliberale reformer og stigende markedsstyring griber ind i folks hverdagsliv, sker det ikke på en entydig måde eller med entydige effekter, men må forstås i forhold til de sociale relationer, som deres økonomiske liv er indlejret i, og som jeg har skitseret i form af moralske økonomier. Man kan ikke sige, at en bestemt andelsboligforening *har* en af de tre moralske økonomier eller overtager en ny, men det giver mening at sortere forskellige grupper eller fraktioners handlinger og argumenter i forhold til de tre idealtyper og at forstå andelsboligforeningers økonomiske aktiviteter og interne konflikter og dilemmaer i lyset af dem. De tre moralske økonomier omfatter forskellige organisations- og samværsformer, forskellige måder at afgrænse fællesskabet på, forskellige former for økonomisk planlægning ud fra forskellige hensyn og forskellige måder at optage nye medlemmer og indlemme dem i fællesskabet på.

Overordnet kan man sige, at de neoliberale politikker og nye lånemuligheder forstærker og understøtter et økonomisk fællesskab, hvor de enkelte medlemmer deltager i fællesskabet i det omfang, som de tror, gavner dem selv, fx hvis de ser andelsboligen som et skridt på vejen i en længere boligkarriere, hvor de kan få penge med sig videre. Den slags argumenter og økonomisk retfærdighed kan i praksis let få overtaget i andelsboligforeninger, også i dem, som ellers var karakteriseret af et solidarisk eller familiefællesskab – for hvem nænner fx at forhindre sine naboer eller symbolske familiemedlemmer i at få penge med sig videre til at etablere et nyt hjem uden for foreningen? Med den type argumenter blev højere andelskroner vedtaget, og solidariske og familiefællesskaber trukket i retning af økonomiske fællesskaber, selv om det betød, at nu havde hverken ens venner og bekendte eller de fattige i samfundet, som man egentlig gerne ville være solidarisk med og optage som medlemmer, længere råd til at købe andelene. Moderne krav om mobilitet og fleksibilitet rimede sidst i 00'erne umiddelbart bedre med økonomiske fællesskaber end solidariske og familiefællesskaber – selv om det efter finanskrisen viste sig, at flere faktisk blev stavnsbundet i kraft af deres lån, også selv om det netop havde været et argument for prisstigningerne at undgå stavnsbinding af medlemmerne.

Typen af fællesskab kan ændres over tid, og jeg har beskrevet en forskydning fra solidarisk eller familiefællesskab til økonomisk fællesskab. Men udviklingen kan også gå den anden vej: Jeg har set eksempler på, at fælles gæld og truslen om kollektiv konkurs mobiliserede en form for solidarisk fællesskab i andelsboligforeninger, som så sig selv som en økonomisk sammenslutning. Det hang blandt andet sammen med, at medlemmerne kom til at se sig selv som del af en bredere tendens i samfundet, nemlig fristelsen til at optage høje boliglån, i stedet for at individualisere deres økonomiske beslutninger.

Fællesskab er stadig et stærkt positivt begreb og en flydende betegnelse. Selv de folk, som mente, at andelsboligforeninger handlede om snævre økonomiske interesser, talte indimellem om fællesskab og mente, at de praktiserede en form for fællesskab. Det er dog interessant at bemærke, at hvis der var for stor ulighed mellem medlemmerne, havde de dårligst stillede ikke lyst til at deltage i aktiviteter, hvor fællesskab blev fremhævet, fx arbejdsdage. Hvis medlemmerne var helt forskelligt stillet i forhold til gæld og friværdis, fik de en „dårlig smag i munden“ og havde svært ved at hylde fællesskabet.

Jeg skrev i artiklens indledning om fællesskab, at det kan skaleres, og at de forskellige skaleringer af fællesskab spejler sig i hinanden. Under mit feltarbejde hørte jeg tit folk tage den måde, som andelshavere praktiserede fællesskab og fælles økonomi i deres foreninger på, som et tegn på, hvordan fællesskabet i hele samfundet udviklede sig. På den måde peger denne artikel måske på nogle bredere moralske økonomiske forandringer i det danske velfærdssamfund.

Noter

1. Den emiske forståelse af økonomi i „økonomiske fællesskaber“ adskiller sig fra denne artikels substantiviske analytiske tilgang til økonomi (ifølge hvilken alle fællesskaber er økonomiske).
2. Alle oversættelser af citater fra engelsk til dansk er forfatterens.
3. At visse markeder alligevel ikke regulerer sig selv, blev tydeligt gennem en række „bankpakker“ (en eufemisme for lån og kapitaltilførsel til de største danske banker), som er blevet vedtaget siden oktober 2008 for at sikre det danske bankvæsen mod sammenbrud.
4. Rent teknisk er der tale om maksimalpriser, men fordi priserne på de fleste andele var meget lave, var de i nogle årtier blev solgt til den maksimale pris. Desuden bliver ejendommene vurderet ud fra deres værdi som udlejningsejendomme, så det er ikke sådan, at andelsforeningerne selv kan bestemme prisen på andelen.
5. Det præcise tal er endnu ukendt, fordi andelsboligforeninger har været anset som foreninger, som der ikke er noget centralt register for i Danmark. Siden 1. januar 2015 har alle andelsboligforeninger imidlertid skulle have et *virksomhedsregistreringsnummer*, hvilket måske afspejler en ændring af andelsboligernes rolle i det danske samfund og i hvert fald gør det muligt at få tal på dem i fremtiden.
6. For en nærmere diskussion af andelsboligforeninger som symbolske familier og husfællesskaber med husholdningsøkonomier, se Bruun (2013).
7. Der var dog alligevel en lang række forhold, som gjorde, at andelsboligerne ikke var tilgængelige for alle og enhver, fx annonceredes opskrivningstidspunkterne i begrænsede fora, ofte fra mund til mund, og boligformen er ikke så kendt blandt indvandrere. Andelen af indvandrere fra ikke-OECD-lande i andelsboliger er langt under det nationale gennemsnit blandt alle boligformer (Erhvervs- og Byggestyrelsen 2006).
8. Mange af de andelsforeninger, som havde offentlige ventelister, var da også foreninger, som tidligere havde været kommunale udlejningsejendomme, og på den måde fortsatte en tradition for boligfordeling som omfordeling.

Søgeord: økonomisk antropologi, moralske økonomier, boligmarked, neoliberalisering, finansialisering, fællesskab

Litteratur

- Anderson, Sally
2008 Civil Sociality: Children, Sport, and Cultural Policy in Denmark. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Bourdieu, Pierre
2003 Firing Back. Against the Tyranny of the Market 2. London: Verso.
- Bruun, Maja Hojer
2011 Egalitarianism and Community in Danish Housing Cooperatives. Proper Forms of Sharing and Being Together. *Social Analysis* 55(2):62-83.
2012 Social Life and Moral Economies in Danish Cooperative Housing: Community, Property and Value. Ph.d.-afhandling. København: Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
2013 Som én stor familie: husfællesskab og slægtskab i danske andelsboligforeninger. I: H. Mogensen & K.F. Olwig (red.): Familie og slægtskab: Antropologiske perspektiver. Side 171-87. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Bruun, Maja Hojer, Gry Skrædderdal Jakobsen & Stine Krøijer
2011 Introduction. The Concern for Sociality – Practicing Equality and Hierarchy in Denmark. *Social Analysis* 55(2):1-19.
- Erhvervs- og Byggestyrelsen
2006 Analyse af andelsboligsektorens rolle på boligmarkedet. København: Erhvervs- og Byggestyrelsen.
- Fardon, Richard
1990 General Introduction: Localizing Strategies: Regional Traditions of Ethnographic Accounts. In: R. Fardon: Localizing Strategies: Regional Traditions of Ethnographic Writing. Pp. 1-35. Edinburgh: Scottish Academic Press.
- Fox O'Mahony, Lorna & Louise Overton
2014 Asset-based Welfare, Equity Release and the Meaning of the Owned Home. *Housing Studies* 30(3):1-21.
- Gershon, Ilana
2011 Neoliberal Agency. *Current Anthropology* 52(4):537-55.
- Graeber, David
2001 Toward an Anthropological Theory of Value. New York: Palgrave.
- Greenhouse, Carol J. (ed.)
2010 Ethnographies of Neoliberalism. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Griffith, David
2009 The Moral Economy of Tobacco. *American Anthropologist* 111(4):432-42.
- Gudeman, Stephen & Alberto Rivera
1990 Conversations in Colombia. The Domestic Economy in Life and Text. Cambridge: Cambridge University Press.

- Gullestad, Marianne
1992 The Art of Social Relations. Essays on Culture, Social Action and Everyday Life in Modern Norway. Oslo: Scandinavian University Press.
- Hann, Chris & Keith Hart (eds)
2009 Market and Society. The Great Transformation Today. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hansen, Anders Lund, Hans Thor Andersen & Eric Clark
2001 Creative Copenhagen: Globalization, Urban Governance and Social Change. European Planning Studies 9(7):851-69.
- Hart, Keith, Jean-Louis Laville & Antonio David Cattani
2010 The Human Economy. Cambridge: Polity Press.
- Harvey, David
2005 A Brief History of Neoliberalism. Oxford: Oxford University Press.
- Heintz, Monica
2009 Introduction: Why There Should Be an Anthropology of Moralities. In: M. Heintz (ed.): The Anthropology of Moralities. Pp. 1-19. Oxford: Berghahn Books.
- Larsen, Henrik Gutzon & Anders Lund Hansen
2008 Gentrification – Gentle or Traumatic? Urban Renewal Policies and Socioeconomic Transformations in Copenhagen. Urban Studies 45(12):2429-48.
- Low, Setha M.
2011 Claiming Space for an Engaged Anthropology: Spatial Inequality and Social Exclusion. American Anthropologist 113(3):389-407.
- Martin, Randy
2002 Financialization of Daily Life. Philadelphia: Temple University Press.
- Mauss, Marcel
2000 [1923-24] Gaven. Gaveudvekslingens form og logik i arkaiske samfund. København: Spektrum.
- Merry, Sally Engle
1993 Mending Walls and Building Fences: Constructing the Private Neighborhood. Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law 33:71-90.
- Neville, Mette
2006 Andelsboligforeningsloven med kommentarer. København: Thomson.
- Newell, Sasha
2006 Estranged Belongings: A Moral Economy of Theft in Abidjan, Cote d'Ivoire. Anthropological Theory 6(2):179-203.
- Nielsen, Nikolaj
2010 Retten til et hjem. Ejendomsret, privatliv og forsørgelse. København: Det Juridiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Olwig, Kenneth Robert
2002 Landscape, Nature and the Body Politic: From Britain's Renaissance to America's New World. Madison: University of Wisconsin Press.
- P1
2009 Findes andelstanken stadig i Danmark? P1 Business 14. maj.

- Parry, Jonathan & Maurice Bloch
1989 Introduction: Money and the Morality of Exchange. In: J. Parry & M. Bloch: Money and the Morality of Exchange. Pp. 1-32. Cambridge: Cambridge University Press
- Pedersen, Ove Kaj
2011 Konkurrencestaten. København: Hans Reitzels Forlag.
- Polanyi, Karl
1944 The Great Transformation. New York: Farrar & Rinehart.
1968 [1957] The Economy as Instituted Process. In: E.E.J. LeClair & H. Schneider (eds): Economic Anthropology. Readings in Theory and Analysis. Pp. 122-43. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Politiken
2007 Andelsboliger bliver mere værd. Politiken 19. februar.
- Regeringen
2002 Flere boliger. Vækst og fornyelse på boligmarkedet. København: Økonomi- og Erhvervsministeriet.
- Scott, James C.
1976 The Moral Economy of the Peasant. Rebellion and Subsistence in Southeast Asia. New Haven & London: Yale University Press.
- Sjørlev, Inger
2009 Kald og drømmestof. Parcelhusets værdier. Tidsskriftet Antropologi 59/60: 21-40.
- Sykes, Karen (ed.)
2009 Ethnographies of Moral Reasoning. New York: Palgrave Macmillan.
- Sørhaug, Tian
1989 Kake eller konfekt? Utkast til en teori om frivillige organisasjoners politiske økonomi. I: O. Brox & M. Gullestad (red.): På norsk grunn. Socialantropologiske studier af Norge, nordmenn og det norske. Side 113-22. Oslo: Ad Notam.
- Thompson, E.P.
1971 The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. Past and Present 50:76-136.
- Vestergaard, Hedvig
2004 Boligpolitik i velfærdsstaten. I: N. Ploug, I. Henriksen & N. Kærgård (red.): Den danske velfærdsstats historie. Side 260-87. København: Socialforskningsinstituttet.